

Δρ. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗΣ

Η ΤΕΧΝΙΚΗ ΤΗΣ ΑΓΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣΑ ΕΝ ΛΕΥΚΩΣΙΑ
ΤΩ ΑΛΠΘ΄.

«Αρκεί μοι μόνον του βλέπειν σε, πάτερ.»

«Λουκά Χριστού Απόστολε, μετά της Θεοτόκου,
ής την Θείαν εικόνα, εκ πόθου ανιστόρησας...»

Εκδόσεις Αγία Ταϊσία
Λευκωσία, 1989

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Το ενδιαφέρον πολλών, που ασχολούνται, ερασιτεχνικά, με την ζωγραφική, για την αγιογραφία, μας παρεκίνησε για να εκδώσωμε αυτό το μικρό τεύχος για την τέχνη της αγιογραφίας.

Δεν θέλομε να περιγράψωμε τη διαδικασία αυτή συστηματικά, αλλά με απλά λόγια να περιγράψωμε πώς φτιάχνεται μια βυζαντινή εικόνα.

Δεν παραθέτομε ένα μόνο τρόπο, για να φιλοτεχνήσει κάποιος μια εικόνα, αλλά πολλούς, ούτως ώστε ο μελετητής του παρόντος τευχιδίου, να μπορή να επιλέξη, αφού δοκιμάση, τον τρόπο και τη μέθοδο εκείνη, η οποία τον εκφράζει καλύτερα.

Πιστεύω ότι και αυτοί που ασχολούνται με την αγιογραφία μπορούν να ωφεληθούν γιατί, εκτός του ότι συστηματοποιούν τις γνώσεις τους, μπορούν να δούν, δια των σελίδων του παρόντος τευχιδίου, καινούργιες ή ξένες, γι' αυτούς, μεθόδους αγιογραφήσεως μιας εικόνας

B.B.X.

17.2.1989.

Του Αγίου Θεοδώρου του Τήρωνος.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το να κάνης τη πράξη λόγο, είναι πολύ δύσκολο πράγμα. Δεν μπορείς να αποδώσης ακριβώς αυτό που ζείς με τη πράξη. Και εάν προσπαθήσης να πής με λόγια το πως γίνεται μια εικόνα, τότε σκοτώνεις τη πράξη αυτή που λέγεται αγιογραφία. Η καλύτερη μέθοδος για να μάθης να αγιογραφής είναι η παρακολούθηση άλλων αγιογράφων. Τα λόγια σκοτώνουν το ζωοποιό πνεύμα που κρύβει ο μυστικός, για τους πολλούς, κόσμος της αγιογραφίας.

Υπάρχουν αγιογράφοι που φτιάχνουν τέλειες εικόνες αλλά δεν μπορούν να εκφράσουν με λόγια αυτό που ζούν φτιάχνοντας εικόνες.

Ο κάθε ένας, που αρχίζει να φιλοτεχνή μια εικόνα ενός Αγίου πρέπει να έχη κάποιες βάσεις, κάποιες γνώσεις, εκτός από την καλλιτεχνική δεξιότητα και ικανότητά του, την οποία θα αναπτύξη συν τω χρόνω.

Η μέθοδος, την οποία πρέπει να χρησιμοποιήση για να συλλέξη αυτές τις γνώσεις, που απαιτούνται για την κατασκευή μιας εικόνας, είναι η αναγωγική και όχι η επαγωγική.

Κατ'αρχήν, βλέπω ένα αγιογράφο να φτιάχνη μια εικόνα, ή παρατηρώ προσεκτικά μια εικόνα ή μια τοιχογραφία, ή ακούω μια ομιλία για την αγιογραφία ή την ζωγραφική, ή προσπαθώ, κρατώντας το πινέλο στα δάκτυλά μου, να ζωγραφίσω έναν Άγιο.

Οι ενέργειες ή αντικείμενα αυτά, υποπίπτουν, συνειδητά ή λανθασμένα, στα αισθητήριά μου όργανα.

Η δεύτερη φάση είναι η κατάταξη αυτών των γνώσεων μέσα στο χώρο, που ονομάζεται «νούς» ή «λογική».

Η Τρίτη φάση είναι το πέρασμα αυτών των γνώσεων από το «νού» στη «καρδιά» οπότεν αυτές οι γνώσεις γίνονται βίωμα.

Προηγουμένως, ανέφερα ότι, η μέθοδος για την εκμάθηση της τέχνης της αγιογραφίας είναι η αναγωγική και όχι η επαγωγική γιατί προχωρούμε από τα ειδικά στα γενικά. Δηλαδή, μαζεύομε γνώσεις, αλλά οι γνώσεις αυτές πρέπει να γενικεύονται, για να μπορέσωμε να φιλοτεχνήσωμε μια εικόνα, και να κατατάσσονται σε σύνολα· όπως δεν μπορούμε να γράψωμε μια ομλία αν χρησιμοποιούμε μόνον λέξεις, αλλά προτάσεις και παραγράφους.

Δεν πιστεύω ότι υπάρχουν ταλαντούχοι άνθρωποι, δηλαδή άνθρωποι με κάποια ειδικά χαρίσματα. Πιστεύω ότι, υπάρχουν άνθρωποι, οι οποίοι αντιδρούν θετικά στα εξωτερικά ερεθίσματα και προσπαθούν να αναπτύξουν τις γενικές δυνατότητες της φύσεως των σε ωρισμένους ειδικούς κλάδους. Η ποσότητα της βουλήσεώς των, δηλαδή το πόσο θέλουν να αναπτυχθούν σε ένα κλάδο, καθορίζει και το πόσο καλοί και εξειδικευμένοι μπορούν να γίνουν στον τομέα τους.

Η οικογένεια, το σχολείο, η κοινωνία, το περιβάλλον, οι φίλοι, η φύση του ίδιου του ανθρώπου, επηρεάζουν ένα πρόσωπο στο είδος της εργασίας που θα ασχοληθεί στη ζωή του· αν, δηλαδή, θα είναι χειρονακτική ή πνευματική, αν θα έχει σχέση με χρώματα ή με ήχους.

Η βυζαντινή αγιογραφία άρχισε να αναπτύσσεται στις αρχές του αιώνα μας. Χρειάζεται, όμως, πρωτοπόρους ανθρώπους, οι οποίοι θα ανακαλύψουν καινούργιους δρόμους στη τέχνη αυτή, μένοντας πιστοί στη Παράδοση.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄

α) Όταν πρωταρχίζουμε να ζωγραφίζουμε και είναι οι πρώτες εικόνες που κάνουμε, τότε ζωγραφίζουμε πάνω σε χαρτόνια χοντρά.

β) Όταν θα κάνουμε μια εικόνα, μια εύκολη μέθοδος για να προετοιμάσουμε το ξύλο, είναι να το περάσουμε (το ξύλο) με ένα στρώμα κόλλα πέλθεο (peltheo) και πάνω σ' αυτό (το στρώμα) να ζωγραφίσουμε, όταν στεγνώσει.

γ) Η πιο σωστή μέθοδος είναι να χρησιμοποιήσουμε τη κόλλα ζαρτέν (jartin).

Από το βράδυ σπάζουμε την κόλλα, και την κάνουμε μικρά κομματάκια. Ακολούθως ζυγίζουμε τη κόλλα και τη βάζουμε να φουσκώνει σε νερό, σε αναλογία 1:10 (ένα προς δέκα)-ή 1:9 (ένα προς εννιά), ή 1:8 (ένα προς οκτώ). δηλαδή, αν βάλουμε 10 (δέκα) μέρη νερό, ή 100 (εκατό) γραμμάρια κόλλας ζαρτέν σε 1 (ένα) κιλό νερό. Το πρωί βάζουμε το δοχείο που έχει τη κόλλα ζαρτέν με νερό σε ένα άλλο μεγαλύτερο δοχείο που έχει επίσης ζεστό νερό και τη ζεσταίνουμε.

Ο λόγος που το κάνουμε αυτό είναι για να μη εφάπτεται η φωτιά του δοχείου με τη κόλλα ζαρτέν.

Υστερα, με ένα πινέλλο, βάζουμε από αυτό το μίγμα (νερό+ζαρτέν) πάνω στο ξύλο και κολλούμε το ρούχο, το οποίο πρέπει να εξέχει από όλες τις πλευρές ένα-δύο πόντους.

Το ρούχο μπορεί να είναι λινό ή κουρούκλα λεπτή (Μπορούμε, επίσης, να βουτούμε το πανί στη κόλλα με το νερό και ύστερα να το απλώθουμε στο ξύλο).

Τα μεγέθη των ξύλων μπορεί να είναι: α) 30x22.50, β) 35x25, γ) 60x40 και δ) 100x60, για κανονικές μονοπρόσωπες εικόνες.

Όταν στεγνώσει η κόλλα με το ρούχο, τότε ζεσταίνουμε ξανά το μίγμα και προσθέτουμε 10 μέρη κιμωλία ή αν δεν υπάρχει κιμωλία βάζουμε 10 μέρη στόκκο σκόνη άσπρη (εφόσον η αναλογία μας είναι 1:10).

Ακολούθως περνούμε 5 (πέντε) περίπου χέρια το ξύλο με αυτό το μίγμα.

Τα πρώτα δύο χέρια τα περνούμε με πινέλο χοντρό, χτυπώντας το πινέλο στο ξύλο, και προσπαθούμε να κλείσουν οι τρυπίτσες που δημιουργούνται στην επιφάνεια.

Το τρίτο χέρι το περνούμε με πινέλο πάλι, αλλά χωρίς να το κτυπούμε.

Τα τελευταία δύο χέρια τα περνούμε με σπάτουλα.

Σημειωτέον ότι κάθε χέρι που περνούμε, το αφήνουμε να στεγνώσει και μετά βάζουμε το άλλο.

Όταν τελειώσουμε, αφήνουμε το ξύλο μια-δυο μέρες να στεγνώσει (χωρίς να το εκθέτουμε στον ήλιο, γιατί υπάρχει κίνδυνος να σκάσει) και

μετά τρίβομε τη βάση που κάναμε με το πιο λεπτό γιαλλόχαρτο που υπάρχει για να γίνη η επιφάνεια, στην οποία θα ζωγραφίσωμε, λεία.

Υστερα τραβάμε με μολύβι τα περιθώρια γύρω από την εικόνα. Αυτά θα απέχουν από την άκρη της εικόνας περίπου 1cm.

Ακολούθως τραβάμε με μολύβι μια κάθετη γραμμή στο κέντρο του ξύλου (στο μέσον) από πάνω προς τα κάτω, για να ξέρωμε που θα τοποθετήσωμε το σχέδιό μας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄

α) Όταν είμαστε αρχάριοι στην αγιογραφία, τότε βγάζουμε το σχέδιο του ή της Αγίας που θα ζωγραφίσουμε με μηχανή προβολής. Προσέχουμε, ούτως ώστε, να την αντιγράψουμε όσον πιο προσεκτικά μπορούμε.

β) Ο πιο σωστός τρόπος είναι να βλέπουμε ή να έχουμε υπ' όψη μας το πρωτότυπο του ή της Αγίας που θα φιλοτεχνήσουμε και να τον σχεδιάσουμε στο χαρτί, ελεύθερα μεν, αλλά βυζαντινά.

Ακολουθώντας τυπώνομαι το σχέδιο στο ξύλο μας, προσέχοντας να είμαστε ακριβείς στις πτυχώσεις των φορεμάτων και στις θέσεις των χαρακτηριστικών του προσώπου.

Πρέπει, προτού αρχίσουμε να ασχολούμαστε με τα χρώματα, να μελετήσουμε την αρχιτεκτονική του σχεδίου, τις αναλογίες μεταξύ ματιών, μύτης, στόματος, τη θέση του αυτιού, τη σχέση της κεφαλής και σώματος, τη διαφορά της Κρητικής από τη Μακεδονική, όσον αφορά το σχέδιο (φυσιοκρατία, πλατειασμός, διαφορά μεγέθους ματιών, κ.λ.π.).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

α) Η κολλητική ουσία μπορεί να είναι πέλθεο (κόλλα άσπρη) αραιωμένη με νερό.

β) Όταν ζωγραφίζουμε πάνω σε μουσαμά που, ύστερα, θα τον κολλήσωμε στον τοίχο ή σε ξύλο, τότε μπορούμε να χρησιμοποιήσωμε τα ακρυλικά χρώματα (διαλύονται με νερό) ή τις λαδοπογιές (διαλύονται με νεύτη).

γ) Παλιά υπήρχε η εγκαυστική μέθοδος που διαλύανε τα χρώματα σε κηρόνευτο (κερί διαλυμένο με νεύτη).

δ) Ο καλύτερος τρόπος, που χρησιμοποιείται σήμερα, είναι η χρησιμοποίηση του κρόκου του αυγού, αφαιρόντας το περικόλυμμα του κρόκου και προσθέτοντας ένα κουτάλι της σούπας ξύδι. Το ξύδι έχει συντηρητικό χαρακτήρα.

Τα χρώματα που χρησιμοποιούμε είναι σκόνες-χρώματα που τα αναμιγνύομε με το αυγό.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'

α) Στη θέση που θα μπη το χρυσό (δηλ. γύρω από τον Άγιο) βάζουμε δύο χέρια γόμα λάκα (διαλυμένη με οινόπνευμα).

Αφού στεγνώση, βάζουμε το μιξίον (δηλ. την κολλητική ουσία) και αφού περάσουν αρκετές ώρες κολλούμε τα φύλλα χρυσού.

Αφού περάσουν μια-δυο μέρες τρίβουμε το χρυσό ελαφρά με βαμβάκι. Ύστερα, περνούμε το χρυσό με γόμα λάκα άσπρη ή με χολή βοδιού (για προστασία).

β) Άλλος τρόπος είναι να αναμιξώμε το αμπόλι με νερό σε αναλογία 1:10 βάζοντας και 5-6 σταγόνες κόλλα ή ασπράδι αυγού.

Κατόπιν περνούμε το μέρος που θα μπη το χρυσό πέντε έξι χέρια με το μίγμα αυτό.

Μετά, με ένα πινέλλο σκληρό, τρίβουμε το αμπόλι για να γυαλλίση (να γίνη στιλπνό). Ύστερα περνούμε το μέρος με μίγμα, που περιέχει μισό νερό και μισό οινόπνευμα. Αμέσως μετά κολλούμε το χρυσό και αφού στεγνώση το τρίβουμε με το νύχι.

Σημ: Άλλοι βάζουν το χρυσό όταν τελειώσουν από το ζωγράφισμα της εικόνας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'

Αφού τελειώσουμε από το χρυσό, περνούμε όλους τους προπλασμούς όλων των φορεμάτων και του προσώπου για να δούμε αν είναι καλοί οι συνδυασμοί χρωμάτων.

Τα φορέματα τα φτιάχνουμε πριν από το πρόσωπο.

Κατ' αρχήν περνάμε τον προπλασμό ένα-δυο χέρια, λίγο σκούρο. Ύστερα, στον προπλασμό, βάζουμε λίγη όμπρα ωμή ή λίγο μαύρο και κάνουμε τα γραψίματα.

Μετά, βάζουμε στον προπλασμό λίγο άσπρο και κάνουμε το α' λάμμα. Ακολουθώς το α' λάμμα το ανοίγουμε με άσπρο και κάνουμε το β' λάμμα· παρόμοια κάνουμε και για το γ' λάμμα.

Κάθε φορά που ανοίγουμε το λάμμα βάζουμε και λίγο "κύριο χρώμα". Αν ο προπλασμός είναι μπλέ, τότε κύριο χρώμα είναι το μπλέ. Αν ο προπλασμός είναι πρασινωπός, τότε κύριο χρώμα είναι το πράσινο.

Εξαιρέσεις υπάρχουν στα κόκκινα, γιατί τα κόκκινα ανοίγονται πάντα με κόκκινα.

Στο α' λάμμα βάζουμε πιο πολύ κύριο χρώμα, στο β' πιο λίγο και στο γ' ελάχιστο.

Μαζί με το άσπρο, στα λάμματα, βάζουμε και ώχρα· λίγη στο α' λάμμα, περισσότερη στο β' και πιο πολύ στο γ'.

Εξαίρεση αποτελεί το μπλέ στο οποίο ουδέποτε βάζουμε ώχρα (ή πολύ λίγη).

Ύστερα από τα λάμματα βάζουμε το β' γράψιμο σε ωρισμένες περιοχές πιο σκούρες. Σ' αυτό βάζουμε στο α' γράψιμο ακόμη περισσότερο μαύρο ή πιο σκούρο χρώμα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ'

Πρέπει να τονίσωμεν ότι, σαν προπλασμό ουδέποτε χρησιμοποιούμε άσπρο ή μαύρο.

Κατωτέρω παραθέτομεν ωρισμένους συνδυασμούς χρωμάτων προς καλυτέραν παρασκευήν των προπλασμών:

I)

Κίτρινο

α) Κίτρινο + όμπρα ωμή.

II) Μώβ (ή μελιντζανί).

α) Κοκκινίλα + μπλέ + όμπρα.

β) Μπλέ + χονδροκόκκινο + άσπρο.

γ) μαύρο + άσπρο + χονδροκόκκινο.

δ) όμπρα ψημένη + λευκό.

ε) Κοκκινίλα + μπλέ.

III) Μπλέ.

α) Μπλέ + μαύρο + άσπρο.

β) Μπλέ + πράσινο + όμπρα.

γ) Μπλέ + χονδροκόκκινο + μαύρο.

δ) Μπλέ + όμπρα.

ε) Άσπρο + μαύρο ψυχρό.

IV) Πράσινο.

α) Μπλέ + ώχρα + όμπρα.

β) Πράσινο + όμπρα.

γ) Μαύρο + ώχρα χρυσή + άσπρο.

δ) Πράσινο + όμπρα ωμή + μαύρο + ώχρα + άσπρο.

ε) Πράσινο + μαύρο + ώχρα.

στ) Πράσινο + σιέννα ωμή + άσπρο.

ζ) Πράσινο + μπλέ.

η) Πράσινο χρωμίου + άσπρο.

V) Πορτοκαλί.

α) Πορτοκαλί + άσπρο + χονδροκόκκινο.

VI) Τριανταφυλί.

α) Άσπρο + χονδροκόκκινο.

β) Άσπρο + χονδροκόκκινο + όμπρα ωμή.

γ) Άσπρο + γαλάζιο ανοικτό + κοκκινίλα.

δ) Λάκα + άσπρο.

VII) Κόκκινο.

α) Χονδροκόκκινο + όμπρα ωμή.

β) Χονδροκόκκινο + όμπρα ωμή + ώχρα + άσπρο.

γ) Σιέννα ψημένη + ώχρα + άσπρο.

δ) Χονδροκόκκινο + σιέννα ωμή + άσπρο.

ε) Κόκκινο της φωτιάς + χονδροκόκκινο.

VIII) Στακτί.

α) Άσπρο + μαύρο.

β) Άσπρο + όμπρα ωμή.

γ) Άσπρο + όμπρα ωμή +ώχρα.

IX) Γκριζο χρώμα.

α) Όμπρα + πράσινο + χονδροκόκκινο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'

Κατωτέρω παραθέτομεν ωρισμένους συνδυασμούς χρωμάτων με τους οποίους μπορούμε να φτιάξωμε ωρισμένα φορέματα ή αντικείμενα που παριστάνονται σε μια εικόνα.

I) Ουρανός Παντοκράτορα.

α) Σιέννα ψημένη.

II) Χιτών Παντοκράτορος.

α) Σιέννα ψημένη + όμπρα.

β) Όμπρα ψημένη + ψιμίθι.

γ) Σιέννα ψημένη + άσπρο.

δ) Ψιμίθι + χονδροκόκκινο + όμπρα ωμή.

III) Ιμάτιον Παντοκράτορος.

α) Μαύρο + ψιμίθι.

β) Πράσινο + όμπρα ωμή + ψιμίθι.

γ) Μαύρο + λουλάκι + άσπρο.

δ) Πράσινο του σμαράγδου + μαύρο.

IV) Πέδιλα Χριστού.

α) Σιέννα ψημένη.

V) Φόρεμα παιδικό του Χριστού.

α) Άσπρο + ώχρα + πράσινο.

VI) Πέπλος Παναγίας (Μαφόριον).

α) Σιέννα.

β) Μαύρο + σιέννα ψημένη + άσπρο.

γ) Σιέννα ψ. + όμπρα ψ. + όμπρα ωμή + μαύρο + άσπρο.

δ) Κοκκινίλα + μπλέ + μαύρο.

ε) Σιέννα ψ. + όμπρα ψ.

στ) Μαύρον κυανούν (Εις αρχαίας εικόνας).

VII) Μαντίλι Παναγίας.

α) Μπλέ + πράσινο + μαύρο.

VIII) Φελόνιο.

α) Άσπρο + όμπρα + μαύρο.

IX) Πολυσταύριο.

α) Χονδροκόκκινο + σιέννα.

β) Όμπρα ψ. + άσπρο.

γ) Σιέννα ψ.

δ) Λάκκα.

ε) Μαύρο.

στ) Όμπρα ψ.

ζ) Μαύρο + πράσινο.

Σημ. Το Πολυσταύριο γράφεται, λαμματίζεται και ψιμιθίζεται.

- Χ) Ωμόφορον.
α) Άσπρο + ώχρα + χονδροκόκκινο.
β) Άσπρο + χονδροκόκκινο.
γ) Άσπρο.
δ) Στακτόλευκο.
- ΧΙ) Επιγονάτια - επιτραχήλια.
α) Ωχρα.
β) Σιέννα ωμή.
- ΧΙΙ) Ακτίνες ευαγγελίου.
α) Άσπρο + ώχρα + κίτρινο.
β) Άσπρο + ώχρα.
γ) Άσπρο + κίτρινο.
δ) Κίτρινο καδμίου + ώχρα + άσπρο.
- ΧΙΙΙ) Ευαγγέλιο.
α) Χονδροκόκκινο + ώχρα.
β) Χονδροκόκκινο + κοκκινίλα.
- ΧΙV) Φύλλα Ευαγγελίου.
α) Φωτεινό κόκκινο (light red).
β) Κοκκινίλα + χονδροκόκκινο.
- ΧV) Περγαμηνή ή πάπυρος.
α) Άσπρο + μαύρο.
β) ώχρα + χονδροκόκκινο + άσπρο.
γ) Άσπρο + όμπρα ωμή + ώχρα.
δ) Άσπρο + ώχρα.
- ΧVΙ) Ασπίδα στρατιωτικού Αγίου.
α) Άσπρο + όμπρα + μπλέ + κοκκινίλα.
- ΧVΙΙ) Φόντο.
α) Αντί χρυσού· άσπρο + ώχρα + κίτρινο.
β) Στις τοιχογραφίες: Μπλέ + μαύρο + ώχρα, ή
Άσπρο + μαύρο θερμό (που έχει μέσα του, από
φυσικό του, κίτρινο).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'

Αφού τελειώσωμε με τα φορέματα, κάνομε το προπλασμό του προσώπου και των άλλων σαρκωμάτων (χεριών, ποδιών κ.λ.π.).

Περνούμε το μέρος, στο οποίο θα βάλωμε προπλασμό, ένα ή δύο, το πολύ, στρώματα. Δεν είναι ανάγκη να το περνάμε συνέχεια με πολλά χέρια μέχρι να κλείση.

Όταν το περάσωμε μόνο ένα ή δύο στρώματα προπλασμού, τότε του δίνει την εντύπωση του κοίλου και όχι του επιπέδου (της πλάκας) και στον παρατηρητή δίνει την εντύπωση της αρχαίας εικόνας.

Κατωτέρω παραθέτομεν ωρισμένους συνδυασμούς χρωμάτων με τους οποίους μπορούμε να φτιάξωμε προπλασμό προσώπου.

α) Ωχρα + χονδροκόκκινο + πράσινο + όμπρα ωμή.

β) Ωχρα + χονδροκόκκινο + μαύρο.

γ) Ωχρα + όμπρα + μαύρο.

δ) Σιέννα ωμή.

ε) Σιέννα ωμή + πράσινο + άσπρο.

στ) Σιέννα ωμή + πράσινο + μαύρο + άσπρο.

ζ) Σιέννα ωμή + σιέννα ψ. + μαύρο + ώχρα.

η) Σιέννα ψ. + μαύρο + άσπρο.

θ) Σιέννα ψ. + όμπρα ωμή + πράσινο + άσπρο.

ι) Όμπρα ωμή.

ια) Όμπρα ωμή + ώχρα + άσπρο.

ιβ) Όμπρα ωμή + χονδροκόκκινο + ώχρα + άσπρο.

ιγ) Σιέννα ωμή + όμπρα ωμή.

ιδ) Σιέννα ψημένη + όμπρα ψ. + ώχρα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'

Ακολουθως γράφομε τα χαρακτηριστικά το προσώπου με α' γράψιμο και σε ωρισμένα σημεία πιο σκιερά βάζομε πιο σκούρο γράψιμο. Το γράψιμο μπορεί να είναι:

- α) Χονδροκόκκινο + όμπρα ωμή,
- β) χονδροκόκκινο + μαύρο, ή
- γ) Σιέννα ψημένη.

Ακολουθως, χρωματίζομε το ασπράδι μέσα στο μάτι. Για να γίνη αυτό, συνδυάζομε άσπρο, μαύρο και ώχρα. Μετά, το φωτίζομε με άσπρο.

Σημ. 1. Αν χρωματίσωμε το ασπράδι στο μεγάλο μέρος του προσώπου, τότε ο Άγιος βλέπει πλάγια· αν, αντίθετα, το βάλομε στο μικρό μέρος, τότε θα βλέπη εμένα:

Σημ. 2. Αν, το ασπράδι ακουμπήση στο μάτι από πάνω, τότε ο Άγιος έχει βλέμμα αυστηρό· αν προχωρήση γύρω από το μάτι, τότε ο Άγιος έχει βλέμμα επιεικές.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

Ύστερα από τον προπλασμό και τα γραψίματα, βάζουμε τα σαρκώματα. Αυτά θα μπουν εκεί που φωτίζεται ο Άγιος, εκεί που θέλομε να δώσωμε περισσότερο φώς.

Κατωτέρω παραθέτομεν ωρισμένους συνδυασμούς χρωμάτων με τους οποίους μπορούμε να φτιάξωμε σαρκώματα:

- α) Ψιμίθι λεπτόν + ώχρα + χονδροκόκκινο.
- β) Ψιμίθι + ώχρα + κιννάβαρι.
- γ) Ψιμίθι + ώχρα.
- δ) Ωχρα + κόκκινο + κίτρινο + άσπρο.
- ε) Ωχρα.

Ύστερα από τα σαρκώματα που μπορεί να είναι δύο ή τρία, το ένα φωτεινότερο από το άλλο βάζουμε τον πυροδισμό. Αυτός είναι πορτοκαλί χρώμα και μπαίνει για να δώση βάθος και για να γλυκάνη το πρόσωπο.

Τέλος, βάζουμε τις ψιμίθιες, που είναι συνδυασμός άσπρου με κίτρινο, στις θέσεις που θέλομε να δώσωμε όγκο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'

Κατωτέρω παραθέτομεν ωρισμένους συνδυασμούς με τους οποίους μπορούμε να φτιάξωμε προπλασμούς, γραψίματα και σαρκώματα. Μερικοί συνδυασμοί παρατίθενται σε αναλογίες, εάν κάποιος θέλει να φτιάξη ένα συνδυασμό σε ποσότητα.

I) Προπλασμός:	ώχρα.....	50.	
	χονδροκόκκινο.....	1.	
	μαύρο.....	2.	
Σάρκωμα:	ώχρα.....	100.	
	λευκό.....	20.	
	κίτρινο.....	4.	
	κόκκινο.....	1.	
	μαύρο.....	1.	
II) Προπλασμός:	ώχρα.....	20.	
	χονδροκόκκινο.....	6.	
	όμπρα ωμή.....	2.	
	όμπρα πράσινη.....	2.	
	πράσινο.....	1¼.	
	μαύρο.....	½.	
	Σάρκωμα:	ώχρα.....	20.
		άσπρο.....	5.
πορτοκαλί.....		1½.	
κίτρινο.....		1.	

- III) Προπλ: ώχρα + χονδρ. + πράσινο + όμπρα ωμ.
 Σάρκωμα α': προπλ. + ώχρα + κιννάβαρι.
 Σάρκωμα β': σάρκ. α' + ώχρα + άσπρο + κιννάβαρι
 (λίγη).
 Σάρκωμα γ': σαρκ. β' + άσπρο + ώχρα + κιννάβαρι
 (πολύ λίγη).
 Ψιμμιθιές: άσπρο + κίτρινο.
 Γράψιμο: χονδρ. + μαύρο.
 Λαζούρα: μισό γράψιμο + μισό προπλ.
 Πυροδισμός: κιννάβαρι + α' σάρκωμα.
- IV) Προπλασμ.: σιέννα ωμή
 σαρκ. α': ώχρα.
 σαρκ. β': ώχρα + άσπρο.
 Ψιμμιθιές: άσπρο.
 Γράψιμο: σιέννα ψημένη.
- V) Προπλασμ.: όμπρα ωμ. + ώχρα + μαύρο.
 Σάρκωμα: ώχρα + χονδροκοκ. + άσπρο.
 α' άνοιγμα: σάρκωμα + άσπρο.
 β' άνοιγμα: άσπρο + κίτρινο.
 Ψιμμιθιές: άσπρο.
 Γράψιμο: σιέννα ψημένη.
 Κοκκινάδι: χονδροκόκκινο.
- VI) Προπλασμ.: μαύρο + ώχρα + χονδροκοκ.
 Σάρκωμα: ώχρα + κόκκινο + κίτρινο + άσπρο.
 α' φώς: Λευκό + κίτρινο + σάρκωμα.
 β' φώς: Λευκό + κίτρινο + α' φώς.
 Ψιμμιθιές: Λευκό καθαρό.
 α' γράψιμο: χονδροκόκ. + προπλασμ.
 β' γράψιμο: σιέννα ψημ.
 γ' γράψιμο: μαύρο.
 Κοκκινάδι: κόκκινο της φωτιάς + σαρκωμα.
- VII) Προπλασμός: ώχρα (5) + χονδροκοκ. (2) + μαύρο (1).
 Γλυκασμός: Άσπρο (4) + ώχρα (4) + μαύρο (1).
 Σάρκωμα: Όχρα (4) + κόκκινο της φωτιάς (1) + άσπρο
 (2).
 Κοκκινάδι: Κόκκινο της φωτιάς + σάρκωμα.
 α' φώς: σάρκωμα + άσπρο.
 β' φώς: σάρκωμα + α' φώς.
 γ' φώς: Άσπρο + σάρκωμα.
 Ψιμμιθιές: Άσπρο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'

Τα γεροντικά μαλλιά, καθώς και τα γεροντικά γένια, τα φτιάχνουμε ενώνοντας άσπρο, λίγη όμπρα (ή μαύρο) και ώχρα, και ζωγραφίζουμε τους πλοκάμους (Ο προπλασμός είναι ο ίδιος με το πρόσωπο). Ύστερα φωτίζουμε τους πλοκάμους, ανοίγοντας το χρώμα με άσπρο.

Για τα νεανικά μαλλιά σμίγουμε χονδροκόκκινο + μαύρο, ή τα φτιάχνουμε με απλή σιέννα ψημένη. Ύστερα ανοίγουμε το προπλασμό των μαλλιών με ώχρα (και λίγο χονδροκόκκινο) και φτιάχνουμε τους πλοκάμους.

Για να φτιάξουμε τα νεανικά γένια χρησιμοποιούμε τον ίδιο προπλασμό με τα νεανικά μαλλιά αλλά, αντί να τον φωτίσωμε, τον γράφομε με πιο σκούρες γραμμές.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'

Αφού τελειώσωμε την εικονογράφιση του Αγίου, φτιάχνομε το περιθώριο γύρω από την εικόνα, γράφομε το φωτοστέφανο και το όνομα του Αγίου πάνω στο χρυσό.

Για να βερνικώσωμε την εικόνα πρέπει να περάσουν αρκετές τουλάχιστον μέρες, αλλιώς υπάρχει κίνδυνος να σαλεύσουν τα χρώματα από την θέση τους.

Για να βερνικώσωμε την εικόνα, μπορούμε να χρησιμοποιήσωμε:

α) Βερνίκι έτοιμο, αφού το ζεστάνομε.

β) Να σμίξωμε 100γρ. νεύτη, 10 γρ. μαστίχι χίου και 10 γρ. κερί γνήσιο.

γ) Να ενώσωμε 300 γρ. νεύτη 100 γρ. μαστίχι χίου (Στη β' και γ' περίπτωση, όταν στεγνώση, το τρίβομε με ένα ρούχο για να γυαλίση περισσότερο η εικόνα).

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΠΕΡΙ ΝΩΠΟΓΡΑΦΙΑΣ.

Για να φτιάξουμε το α' στρώμα του τοίχου, πάνω στον οποίο θα αγιογραφήσουμε σμίγομε ασβέστη και άμμο χοντρό, σε αναλογία 1:4, σμίγοντας μαζί με αυτά και τρίχα (καννάβι).

Το α' χέρι πρέπει να είναι άγριον και να έχει αρκετή τρίχα.

Προτού περάσουμε το β' χέρι ραντίζουμε τον τοίχο για 3 (τρεις) μέρες.

Στο β' στρώμα βάζουμε ασβέστη και άμμο ψιλό, σε αναλογία 1:½.

Επίστρωση: Πατούμε ελαφρά το β' χέρι με μιστρί και το στρώνουμε, ούτως ώστε να είναι ίσιο, επίπεδο, χωρίς να το πιέσωμε πολύ.

Την άλλη μέρα περνούμε το σχέδιο με ώχρα νερωμένη και ακολούθως, σπάζουμε το κρύσταλλο εκεί που θέλουμε να ζωγραφίσουμε.

Εκεί που σπάσαμε το κρύσταλλο, πρέπει να αρχίσουμε να ζωγραφίζουμε αμέσως και γρήγορα, ούτως ώστε μέσα σε ανάμιση ώρα να έχουμε τελειώσει, ειδ' άλλως τα χρώματα μας δεν θα μείνουν στον τοίχο, αλλά θα πέσουν.

Τα χρώματα μας τα αναμιγνύουμε με νερό του ασβέστη (δηλ. νερό μέσα στο οποίο σβήνει ο ασβέστης) και όχι με αυγό.

Ο χώρος μέσα στον οποίο θα ζωγραφίσουμε δεν πρέπει να είναι ζεστός, ούτε αερινός, γιατί τότε τα χρώματα μας θα στεγνώσουν εύκολα και γρήγορα.

Ο τρόπος επίσης που ζωγραφίζουμε τοιχογραφίες - φρέσκο (νωπογραφίες) είναι διαφορετικός· τα χρώματα δεν τοποθετούνται το ένα πάνω στο άλλο, αλλά το ένα δίπλα στο άλλο. Δηλαδή το κάθε χρώμα μπαίνει στη θέση που πρέπει να μπη, χωρίς να τοποθετούμε άλλο χρώμα από πάνω του. Και εδώ έγκειται η μεγάλη δυσκολία αλλά και η μεγάλη αξία της νωπογραφίας.

ΤΕΛΟΣ

ΚΑΙ ΤΩ ΒΑΣΙΛΕΙ ΤΩΝ ΑΙΩΝΩΝ

ΑΦΘΑΡΤΩ ΑΟΡΑΤΩ, ΜΟΝΩ ΣΟΦΩ ΘΕΩ

ΤΙΜΗ ΚΑΙ ΔΟΞΑ

ΕΙΣ ΤΟΥΣ ΑΙΩΝΑΣ ΤΩΝ ΑΙΩΝΩΝ. ΑΜΗΝ.

ΓΛΩΣΣΑΡΙΟ

Γλυκασμος. Ένα ενδιάμεσο χρώμα μεταξύ προπλασμού (q.v.) και σαρκώματος (q.v.), χρησιμοποιούμενο και από τις δύο κυρίες τεχνοτροπίες (Κρητική και Μακεδονική), που έχει σκοπόν να γλυκαίνει και να ενώνει το προπλασμό με το σάρκωμα.

Γράψιμο. Οι σκούρες γραμμές δια των οποίων αποδίδομε τα χαρακτηριστικά του προσώπου καθώς και τις πτυχώσεις των ενδυμάτων.

Λαζούρα. Ένα ενδιάμεσο χρώμα μεταξύ προπλασμού (q.v.) και γραψίματος (q.v). Σκοπόν έχον να ενώνει το προπλασμό με το γράψιμο.

Λάμματα. Οι φωτεινές αποχρώσεις των φορεμάτων, οι οποίες ζωγραφίζονται η μια επάνω στην άλλη επάνω στον προπλασμό (q.v.)

Πλατειασμός. Η τάσις που έχει η Μακεδονική τεχνοτροπία να ζωγραφίζει τα χαρακτηριστικά του προσώπου πιο φυσικά.

Προπλασμός. Το πρώτο στρώμα με το οποίο καλύπτομε όλη την επιφάνεια του προσώπου, των μαλλιών ή των φορεμάτων.

Πυροδισμός. Το κοκκινάδι που βάζομε επάνω στο σάρκωμα των Αγίων.

Σάρκωμα. Η φωτεινή απόχρωση του προσώπου, που μπαίνει πάνω από τον προπλασμό για να προσδώσει όγκο.

Ψιμίθι. i) Το λευκό χρώμα. ii) Οι λευκές γραμμίτσες που μπαίνουν πάνω στο σάρκωμα (q.v.) για να προσδώσουν φως και όγκο.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	σελίς
Πρόλογος	2
Εισαγωγή	3
Η τεχνική της αγιογραφίας	5
Παράρτημα. Περί νωπογραφίας	21
Γλωσσάριον	22
Περιεχόμενα	23